

ТАҚРИЗИ

муқарризи расмӣ ба диссертатсияи Каримов Кароматулло Давламадович дар мавзӯи “Фалсафаи забон (дар мисоли забони тоҷикӣ аз асрҳои миёна то имрӯз)” барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои фалсафа аз рӯи ихтисоси 09.00.03 –

таърихи фалсафа

Дар даврони соҳибистиқлолӣ дар баробари дигар соҳаҳои илми ҷумҳурий таҳқиқи фалсафаи забон низ дар илми тоҷик ба марҳилаи нави таҳқиқот ворид гардида, самтҳои таҳқиқи худро ба талаботи ниёзмандии замони нав ва воқеияти ҳаёти илмӣ ва фарҳангӣ мутобик карда, дар ин ҷода ба муваффақиятҳои ҷашмрас ноил шуда истодааст. Ифтиҳои кафедраҳои фалсафа дар зимни донишгоҳу донишкадаҳои кишвар дар ташаккули таърихи фалсафа, фалсафа ва фалсафаи забон заминаи мусоид барои таҳқиқоти муқоисавӣ байни мантиқу забон ва фалсафаю забон шароити мусоид фароҳам овард. Чунин дастрасӣ барои муҳаққиқони фалсафаи тоҷик имконият фароҳам сохт, мероси гаронбаҳои миллиро аз нуқтаи назари илмӣ-фалсафӣ ба риштаи таҳқиқу таҳлил кашида, миллатро ба мероси бою рангини ниёгон ошно созанд. Аз ин дидгоҳ, диссертатсияи Каримов Кароматулло Давламадович дар мавзӯи “Фалсафаи забон (*дар мисоли забони тоҷикӣ аз асрҳои миёна то имрӯз*)”, яке аз мавзӯҳои муҳими фалсафаи забон ба ҳисоб рафта, ба таҳлили шинохти забони тоҷикӣ ва таҳаввулоти забони илмӣ, ки дар тури таърихи хеш ба сурати мухталиф ба ҳамдигар таъсири мутақобилаи судманд гузоштаанд, бахшида шудааст. Ҳарчанд ба ҳалли масъалаи мазкур дар фалсафаи тоҷик ин гуна таҳқиқот аз ҷониби муҳаққиқони тоҷик аз асрҳои миёна то кунун дар асарҳои Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Ибн Сино, Носири Хусрав, Ҳофиз, Саъдӣ, Румӣ, Ҷомӣ, Р. Ҳодизода, М. Шукуров, Д. Саймиддинов ва дигарон дидан мумкин аст, вале кори Каримов К. ба паҳлӯи нави масъалаи муҳими фалсафӣ, таҳлили муқоисавӣ, хулосабарории мантиқӣ ҳамбастагии

фалсафаю забон мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Бинобор ин аҳамияти назарӣ ва амалии рисола низ дар ҳамин чанбаи пажӯҳиш мебошад. Дарвоқеъ, таҳқиқи муқоисавии ду самт (фалсафа ва забони)-и аз назари таркиб мухталиф, вале аз назари мазмун бо ҳам наздик, яке аз самтҳои муҳими таҳқиқоти фалсафии муосир мебошад. Ҳадафи асосии диссертатсияи мазкур ҳам дар муайян кардани нуқоти муштарак байни фалсафа ва забон, инчунин, ҳолати таҳлилу қабули муқоисашаванда будани онҳо ифода меёбад.

Мисолҳои маводи таҳқиқро Каримов К. вобаста ба доираи васеи забондонияш аз таълимоти фалсафии рус, англис, араб ва махсусан аз таълимоти фалсафии тоҷику форс дар якҷоягӣ бо масоили забони тоҷикӣ истифода кардааст, ки чунин ҳолат нуқоти омӯзишии диссертатсияро мавриди эътибор ва пояи далелнокии онро пурқувват месозад.

Асоси назарии кори К.Каримовро дастовардҳо ва методҳои таҳқиқоти олимони ватанӣ ва хориҷӣ Фирдавсӣ, Ибн Сино, Носири Хусрав, Ҳофиз, Румӣ, А.Ф. Лосев, Р.Р. Гайденко, Г.В. Вдовина, Е.Я. Басин, Р. Ҳодизода, М. Шукуров ва М. Диноршоев Д. Саймиддинов, Ҳ.М. Таботабой, С. Лоринҷонӣ, Б.Аҳмадӣ, ва дигарон ташкил додаанд.

Таҳлили кори таҳқиқшуда нишонгари он аст, ки диссертант тавонистааст, дар доираи муқоисаи фалсафаю забон ва тарзи истифодаи мафҳуми илмӣ дар забони тоҷикӣ як таҳқиқи ҷолибро ба анҷом расонида, масъалаҳое, ки ба омӯзиши чанбаҳои мухталифи забони миллӣ ва хусусиятҳои хоси он вобастаанд, мавриди таҳлили ҳамҷониба қарор диҳад. Мақсади асосии диссертатсия вобастааст ба омӯзиши ҷомеи тафаккури миллӣ тавассути забони илмӣ тоҷикӣ ва муайян кардани умумиятҳо ва фарқиятҳо дар байни фалсафа ва забон мебошад.

Сохтори диссертатсияи Каримов К. ба ҳадафу вазифаҳои таҳқиқ мутобиқ буда, қор аз муқаддима, ду боб, шаш зербоб, хулоса ва рӯйхати адабиёт иборат аст. Ҳаҷми умумии рисола 153 саҳифаро ташкил медиҳад.

Муаллиф дар муқаддима ба аҳамияти интихоби мавзӯи таҳқиқ, шарҳу тавзеҳи мақсаду вазифаҳои он, дараҷаи омӯхта шудани мавзӯ, навоарӣ, аҳамияти назариву амалӣ, методҳои таҳқиқ, сохтори диссертатсия ва нуқоти пешниҳодшуда барои дифоъ хело хуб пардохтааст.

Боби якуми рисола «**Фалсафаи забон, тафаккур ва ҳувияти инсон**» номгузорӣ шуда, ба се зербоб тақсим гардидааст.

Зербоби якуми он “Масъалаи робитаи забон ва тафаккури инсон (таҳлили таърихӣ-фалсафии он)” ном дошта, ҳалли худро то ба дараҷаи муайян ёфтааст. Аз андешаҳои диссертант маълум мегардад, ки ӯ аз як ҷониб назарашро нисбат ба тафаккури инсон, ки тавассути зеҳн ва ақл ҷамъбаст мешавад ва бо забон робитаи зич дорад, онро ҳамчун воситаи мавҷудияти шуур ё идрок муаррифӣ намояд. Аз ҷониби дигар, мафҳуми забону тафаккурро ҳамчун хусусияти нисбӣ дар марҳилаҳои рушди таърихӣ ва унсурҳои институтҳо, ки характери муайяни тафаккурӣ доранд, тавсиф намудааст (саҳ. 21). Ба ҳамин радиф дар зербоби мазкур диссертант кӯшиш намудааст, ки ба воситаи таърифи мафҳуми “забон” таснифи сохтори онро дар ҳамбастагӣ бо тафаккур, аз рӯи методологияи фалсафа, муфассал нишон дода, истифодаи фаъолиятҳои зеҳнӣ, равоношиносии зеҳнӣ ва дигар сохтмонҳои асаби инсонро, ки ҷузъи таркибии тафаккури инсонанд мавриди таҳлил қарор диҳад. Аммо дар зербобе, ки масъалаи робитаи забон ва тафаккури инсонро дар мисоли забони тоҷикӣ фарогир аст, дар аксарияти ҳолатҳо, аз осори муҳаққиқони ватанӣ баррасиҳо хело кам ба назар мерасанд. Ба ҳамин монанд, диссертант дар рисолаи худ, ташаккули тафаккури инсониро ҳамчун яке аз коркарди мағзи сар ва низоми асаби ӯ медонад, вале дар ин самт гуфтори худро дар таъриҳи бо дигар муҳаққиқон пайваст намесозад (саҳ. 29).

Дар баёни мафҳуми пешниҳодгардида муҳаққиқ назарияҳои зиёди пажӯҳишгори гуногунро пайдарпай ҳамчун шарҳи мавзӯи баррасишаванда қаламдод намуда, андешаи шахсии хешро ҳамчун асоси мавзӯи таҳқиқшаванда кам истифода кардааст.

Бо вучуди ин мушкилоти ҷойдошта, диссертант зербоби мазкурро мунсифона матраҳ намудааст.

Зербоби дуюми ҳамин боб “Фалсафаи забон ва забони фалсафа” ном гирифтааст. Муҳаққиқ дар ин зербоб ба фалсафаю забон ва забони фалсафа тавачҷуҳ карда, дар бораи равандҳо ва падидаҳои мухталифе, ки таърихи забон ва фалсафаи забони тоҷикиро фарогиранд, маълумот медиҳад. Омӯзиш ва таҳлили масъалаи мазкурро диссертант бо нишон додани андешаҳои гуногун оид ба забон, дониш ва фалсафа дар асоси ибора ва ҷумлаҳои, ки ба фалсафаи забон марбутанд, баррасӣ намуда, бо ҷусторҳои навин дар забони тоҷикӣ таҷвиёт медиҳад. Инчунин, дар ин рост муҳаққиқ таърифи фалсафаи забонро бо чунин тарз: ...“фалсафаи забон – ин соҳаест, ки дар он масъалаҳои фалсафӣ дар бораи сохтори забон, маънии истилоҳот, ифодаҳо ва ҷумлаҳо, муносибати байни забон ва олам, забон ва тафаккур, истифодаи забон ва иртиботот тавассути забон таҳқиқ меёбанд” маънидод намуда, сохт ва таркиби онро низ боадолатона таҳқиқ карда аст. Муҳаққиқ назари муҳаққиқони гузаштаи ин соҳаро дуруст пай бурдааст, ки пеш аз ҳама барои давлате, ки дорои истиқлолияти сиёсӣ ва фарҳангӣ аст, забони миллӣ муҳим мебошад. Ин масъала бевосита дар таҳқиқи рисолаи Каримов К. бараъло мушоҳида мешавад.

Зербоби сеюми ҳамин боб “Забони миллӣ дар сархати ҳувияти миллӣ” номгузорӣ шудааст. Диссертант Каримов К. масъалагузории ин зербобро аз нигоҳи фалсафа дуруст ба роҳ монда, нақши забонро ҳамчун бунёдгузор дар эҷод ва баёни ҳувияти миллӣ муҳим мешуморад (саҳ.57) ва андеша дорад, ки дар замони постмодернӣ ба иллати фуру рафтани бархе аз нишонаҳои ҳувият костагии забон низ дар баробари сарват ва қудрат мушҳида мешавад. Мувофиқи таҳлилу таснифи масъалаҳои, ки муҳаққиқ дар ин зербоб аз забони содаи оила, мактаб, муҳит ва забони таъсиррасонанда (забони англисӣ) баррасӣ намудааст, нақши мутақобилаи забонро дар дарёфти мавқеъ ва ташаккули шахсият хело бориз нишон

додааст. Ҳамин тариқ, диссертант фарҳангро низ чун забон ҳадди муайянкунандаи ҳувиати миллии инсон мешуморад. Арзишҳо, расму одат ва ҳастии фарҳангии чизҳоеро, ки ба худ инсон, низоми эътиқодот ва эҳсосоти ӯ вобастаанд, марбути забони миллии медонад. Чуноне ки диссертант ибраз медорад забонҳо тавассути роҳҳои табиӣ касб гардида, ба таври расмӣ таълим дода мешаванд ва барои тақвияти робитаи муҳими “забони миллии” ва “ҳувиати миллии” мусоидат мекунанд. Аз ин ҳукмҳо чунин хулосае бармеояд, ки робитаи байни қавм, миллат ва забонро инкор кардан номумкин аст. Забон дар раванди омезиши аҳолии аз тариқи барномаҳои сиёсӣ дар ташаккул ёфтани ҳувиати миллии нақши бориз дошта, дар баъзе ҳолатҳо аз низоъҳои сиёсӣ-иҷтимоӣ низ натиҷа мегирад.

Боби дуюм таҳти унвони “Масъалаҳои фалсафии забони тоҷикӣ” бо зербоби “Шинохти забони тоҷикӣ ва фалсафаи он”, сар мешавад. Диссертант дар ин зербоб кӯшиш намудааст, ки марҳилаҳои таърихии забони тоҷикӣ ва ҳувиати миллиро дар ташаккули истиқлолияти фарҳангии ҷомеаи кунунӣ мунсифона нишон диҳад. Ӯ дуруст қайд мекунад, ки мустақилияти Тоҷикистон фазои фарҳангӣ-илмиро ба вучуд овард ва дар ин замина фалсафа дар давлатдорӣ навини тоҷикон, ки забон як рукни шинохти он ба ҳисоб меравад, ташаккул ёфтааст. Бояд ибраз дошт, ки дар ин зербоб диссертант фарқиятҳои таърихии забони гузаштаи мардуми тоҷику форсро аз забони арабӣ мушикофона нишондада, бузургии забони тоҷикиро, ки аз ҷониби пажӯҳишгари покистонӣ Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ васф шудааст, овардааст:

Ҳиндиям, аз порсӣ бегонаам,
Моҳи нав бошам, тихипаймонаам...
Гарчи ҳиндӣ дар узубат шаккар аст,
Тарзи гуфтори дарӣ ширинтар аст....
Порсӣ аз рифъати андешаам,
Дархӯрад бо фитрати андешаам (саҳ.78).

Агарчи дар зербобоҳои қаблӣ муҳаққиқ воридшавии калимаҳои бегона ва махсусан арабиро ба забони тоҷикӣ бо таҳризиҳои фразиологӣ баррасӣ карда буд, дар ин зербоб ӯ таъсиррасонии забони тоҷикиро ба ин забон (арабӣ) хело хуб бо мисолҳои асил нишон дода тавонистааст. Ба ин васила метавон гуфт, ки ӯ аз уҳдаи таҳлилу баррасии ин зербоб низ хуб баромада аст.

Зербоби дуюми ҳамин боб “Анъанаҳои таҳлили илмию адабӣ ва ҷусторҳои забони фалсафии тоҷикӣ” ном дорад. Масъалагузориҳои фалсафӣ доир ба забон ва ҷусторҳои забони фалсафии тоҷикӣ шаклҳои гуногун дорад ва яке аз онҳо марбут ба забони тарҷумавии осори юнониёни қадим аст. Инчунин ин анъана баъдтар дар мактабҳои ақлгароии асримиёнагии фалсафаи Ислом – калом (асосан, муътазила), машшоияи шарқӣ, тасаввуф ва исмоилия роиҷ гардида, таъсири он то кунун ба фалсафа ва файласуфони муосири тоҷик низ ба назар мерасад. Масъалаи мубрами имрӯз, ки барои ҷӣ мутафаккирони тоҷик дар асрҳои миёна ба забони арабӣ фикри худро баён мекарданд, дар рисола хело хуб матраҳ гардидааст. Ба андешеи муҳаққиқи рисола барои ба даст овардани ҳадафи худ мутафаккирон дар асрҳои миёна, вобаста ба сиёсати замон маҷбур буданд, ки рисолаҳои худро ба забони арабӣ нависанд. Агарчи ин анъана хело роиҷ буд, вале бо вучуди ин, тафаккур ва шуури ориёии онҳо дар матни рисолаҳо аз худ дарак меод ва унсурҳои гуногуни фарҳангу адаби форсӣ-тоҷикӣ дар ҳамаи ин асарҳо ба назар мерасид, махсусан, онро дар номҳо, истилоҳот ва порчаҳо аз шеъри форсӣ-тоҷикӣ мушоҳида кардан мумкин аст. Дар таълифоти Форобӣ, Ибни Сино, Носири Хусрав, Сайид Ҳусайни Наср таҳлили илмию адабии забон ва забоншиносӣ мавқеи хоса дошта, онҳо дар таълифоти худ барои равшан соختани мафҳум муодили калимаи арабиро ба тоҷикӣ баён мекарданд, масалан, Форобӣ ба ҷои калимаи ал-мавҷуд калимаи ҳаст, Ибни Сино ба ҷои калимаи ал-феъл куниш ва Носири Хусрав ба ҷои калимаҳои адавоат – дастафзор, муштақ –

шикофта, мавсул – пайваста, музоф - бозбаста ва ғайраро истифода мекарданд.

Ба ҳамин шакли таъсирбахш, анъанаҳои таҳлили илмию адабӣ ва ҷусторҳои забони фалсафии тоҷикӣ дар осори фалсафӣ ва адабии мутафаккирон ва шоирони барҷастаи тоҷик муайян мегарданд.

“Таҳаввулоти забони илмӣ ва фалсафии тоҷикӣ дар шароити ҷаҳонишавии фарҳангҳо” зербоби сеюм аст, ки дар он роҳҳо ва усулҳои ташаккул додани фалсафа ва забони миллӣ ва оинҳои таъсиргузор, дар ҳолати ҷаҳонишавии фарҳангҳо, аз рӯи сохтори замони имрӯза, баррасӣ шудааст.

Масалан, диссертант қайд мекунад, ки дар шароити кунунӣ омилҳои гуногун вучуд доранд, ки барои рушди забони давлатӣ ва пойдории хувияти миллӣ таъсир расонида метавонанд. Яке аз ин омилҳо фалсафа ва забони миллӣ ба шумор мераванд, ки робиташон ба таърихи давлатдорӣ тоҷикон марбут аст. Забони тоҷикӣ, ки даврони гуногун таърихро пушти сар кардааст, муддате зери таъсири забони арабӣ, замони дигаре зери таъсири пантуркизму забони русӣ қарор гирифтааст. Ин замони зикршуда ба рушди забони тоҷикӣ ногузир таъсири манфии зиёд расонида, ташаккули забони илмиро дар як давраи муайян аз рушдбӣ боз доштаанд. Ҳамин тавр, ҳарчанде ки фалсафаи забон ба соҳаи мустақили таҳқиқот дар солҳои наздик мубаддал шуда бошад, ҳам, аммо дар ҳақиқат омӯзиши он аз замони пеш идома дорад, ки дар он саҳми файласуфони классики муосири тоҷик назаррас аст.

Дар охири рисола хулоса ва таҳлили маводи фаслҳои таҳқиқшуда ҷой дошта, инчунин, феҳристи осори таҳқиқӣ, ки аз 188 китоби илмӣ, бадеӣ ва фарҳангномаҳои ташкил медиҳад, оварда шудааст.

Аз мутолиаи рисола чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки муаллиф бо таъҷиб ба сарчашмаҳои илмии ватаниву хориҷӣ тавонистааст, фалсафаи забонро дар забони тоҷикӣ мавриди баррасӣ қарор дода, умумиятҳо,

фарқиятҳо ва таъсирпазирии мутақобилаи онҳоро ба риштаи таҳқиқ кашад ва бад-ин тартиб, як кори анҷомшударо барои ҳимоя пешниҳод намояд.

Навоварии диссертатсия дар он аст, ки нахустин бор фалсафаи забон бо овардани шавоҳид аз осори арзишманди намояндагони кишварҳои гуногун, мавриди баррасии фалсафӣ қарор гирифтааст.

Дар баробари дастовардҳои муаллиф дар диссертатсия баъзе камбудихо ба чашм мерасанд, ки бартараф намудани онҳо арзиши илмӣ-амалии диссертатсияро боло хоҳад бурд:

1) Рӯйхати аксарият адабиёти дар охир нишондодашуда, ба мавзӯи баррасишавандаи рисола мувофиқат намекунад, инчунин, саҳифаҳои баъзе китобҳои дар рӯйхат буда ба асл мувофиқ нестанд;

2). Муаллиф ба сарчашмаҳое, ки аз онҳо иқтибос овардааст ишора намекунад. Ба таври намуна муаллиф масъалаҳои назариявӣ-таърихро оварда, ба сарчашмае ишора наменамояд, дар ҳоле маълум аст, ки ин нигоштаи муаллиф набуда, иқтибос аз асарҳои дигарон аст;

3). Дар баъзе ҷойҳои рисола алоқаи номутаносиби мафҳумҳо дида мешавад. Дар шакли мафҳумҳо дар рисола камбудихо бештар мушоҳида шуда, матни рисола низ таҳрири хубтарро талаб мекунад;

4). Дар рисола андешаҳои таҳлилии муаллиф нисбатан кам баназар расида, бештар андешаҳои муҳаққиқони дигарро пайи ҳам шарҳ медиҳад, ки ин ба мазмуни рисола таъсири манфӣ мерасонад.

Мавриди ёдоварист, ки камбудҳои зикршуда арзиши назарӣ ва қимати амалии рисолаи таҳқиқгардидаро то ба дараҷае коста намегардонад. Диссертант кори зиёди таҳқиқоти муқоисавиро доир ба фалсафаи забон амалӣ сохта, таҳқиқи ӯ як кори илмии анҷомёфта буда, ба талаботи Низомномаи намунавӣ оид ба Шӯрои диссертатсионӣ ва Тартиби додани дараҷаҳои илмӣ ва унвони илмӣ, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 ноябри соли 2016, таҳти № 505 тасдиқ гардидаанд, ҷавобгӯ мебошад.

Фишурдаи рисола ва мақолаҳои илмӣ интишорнамудаи Каримов К.Д. муҳтавои рисоларо инъикос менамоянд.

Хулоса, Каримов Кароматулло Давламадович дар таъба сарчашмаҳои ватанӣ хориҷӣ дар чорҷӯби диссертатсияи худ, дар мавзӯи «Фалсафаи забон (дар мисоли забони тоҷикӣ аз асрҳои миёна то имрӯз)» тавонистааст, ки як кори арзишманди анҷомшударо ба ҳимоя пешниҳод намояд. Бо назардошти гуфтаҳои боло мавсуф барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои фалсафа аз рӯи ихтисоси 09.00.03-таърихи фалсафа сазовор мебошад.

Доктори илмҳои фалсафа, профессори
кафедраи фалсафа ва сиёсатшиносии
Донишгоҳи (Славянии) Россия
ва Тоҷикистон

Сайфуллаев Н.М.

Имзои профессор Сайфуллаев
Нигматуллоро тасдиқ мекунам:
Мудирӣ шӯбаи кадрҳо ва
корҳои махсуси Донишгоҳи
(Славянии) Россия ва Тоҷикистон

Давлатов Х.Х.